

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.24>**ТЕЛЕФАНКО Б. М.,****кандидат юридичних наук, доцент,****доцент кафедри права****Львівського національного університету ветеринарної****медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького**

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ШТРАФУ ТА РЕЦИДИВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Анотація. У зарубіжних державах, зокрема й в Україні, штраф належить до найбільш поширених видів покарання. У статті досліджується покарання у виді штрафу, шляхи вдосконалення його виконання, причини ухилення від сплати штрафу і пов'язаний із цим вплив на рецидив кримінальних правопорушень. Справедливість покарання як принцип його призначення полягає насамперед у тому, що воно має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним устоям суспільства, переконувати громадян у правильності судової політики. Автор розглядає співвідношення між несплатою штрафу та рецидивом кримінальних правопорушень, а також пропонує зміни та доповнення у кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві. Поширеність штрафу в законодавстві і судовій практиці, способи обчислення, розміри, підстави й умови застосування не були незмінними і визначалися в кінцевому підсумку соціально-економічними, політичними, кримінологічними і правовими чинниками конкретних історичних періодів. Для України це особливо значимо як напрям державної кримінальної політики.

Через несплату засудженими штрафу й заміну судами штрафу іншими покараннями, як це передбачено Кримінальним кодексом України, попри задекларовану мету гуманізації покарань збільшиться кількість рецидивістів і ще це може спровокувати збільшення кількості випадків відправлення засуджених в установи виконання покарань. Для застосування тільки добровільної сплати штрафу, як це передбачено законодавством України, у держави та суспільства має бути високий рівень довіри до законів та органів державної влади і впевненість у тому, що жодне протиправне діяння не залишиться безкарним. Невиконання покарань не лише ускладнює або унеможлиблює досягнення вказаних у ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі КК України) цілей покарання, а й підриває авторитет правосуддя, призводить до скасування або зміни вироків, порушує права та свободи людини. Виконання судових рішень входить у право людини на справедливий суд за ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Це також необхідна умова принципу справедливості та верховенства права, закріпленого загалом у ст. 8 Конституції України. Немає сенсу в правосудді, якщо рішення судів не виконуються. Це неабияк поглиблює недовіру до судової гілки влади і влади Але штраф не можна розглядати як засіб відкупку від покарання або засіб розорення винного.

Ключові слова: штраф, виконання покарання, рецидив, служба пробації, ухилення від сплати штрафу, вирок суду.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з правильним призначенням і виконанням покарання у виді штрафу, є актуальними і світова спільнота його широко пропагує. Створення і вдосконалення системи кримінальних покарань адекватно відображають потреби у протидії кримінальній протиправності в умовах демократичної держави, важливе завдання сучасних розвинених держав, відображене в низці авторитетних міжнародних документів. У контексті її розв'язання досягається мета гуманізації кримінального законодавства, зменшення рецидиву кримінальних правопорушень, диференціації відповідальності залежно від тяжкості скоєних злочинів та особистості злочинця, розширення ефективних альтернатив позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність теми дослідження, покарання у виді штрафу в юридичній науці потребує додаткових досліджень. Науковий аналіз проблем призначення і виконання покарання здійснюється багатьма вітчизняними вченими. Серед них варто назвати праці таких учених, як О.В. Євдокімової, М.І. Мельника, В.О. Попраса, Ю.А. Пономаренка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка та інших. Проте, незважаючи на чисельні наукові дослідження, окремі аспекти впливу штрафу на рецидив кримінальних правопорушень, проблеми виконання покарання у виді штрафу, ще не досить досліджені.

Метою статті є дослідження стану виконання покарання у виді штрафу, його впливу на рецидив кримінальних правопорушень, причин несплати штрафу та шляхів їх розв'язання, вивчення досвіду з цієї проблеми в зарубіжних державах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній літературі вказується, що світова спільнота широко пропагує застосування штрафу, оскільки він є, по-перше, економічно вигідним; по-друге, задовольняє інтереси держави і суспільства; по-третє, не створює передумов для втрати засудженого як особистості. На жаль, практика застосування покарань в Україні свідчить про неготовність суспільства до розуміння ефективності застосування штрафів. Основними причинами неможливості широкого застосування цього виду покарання називаються такі: складна економічна ситуація в державі, безробіття, безперспективність стягнення штрафу з більшості засуджених, попередня судимість особи, яка притягується до кримінальної відповідальності [1, с. 489]. Тепер необхідно додати до всього цього ще й світову пандемію COVID-19, та ще збільшення безробіття не тільки в Україні, але й у цілому світі.

Варто погодитися з професоркою Т.А. Денисовою, яка вважає обнадійливим шлях до ширшого застосування штрафу, коли частина стягнутих коштів буде відраховуватися на користь потерпілого. Пересічні громадяни вважають, що штрафні санкції мають застосовуватися за всі корисливі господарські, екологічні та інші подібні злочини. Характерно, що із 42 %, віддали перевагу застосуванню штрафу, молодь становить 37 %. На доповнення до штрафу 89,7 % з опитаних підтримують позицію щодо

закріплення у кримінальному законодавстві примусового відшкодування шкоди, завданої потерпілому [2, с. 176].

Кримінальне покарання у виді штрафу найчастіше згадується у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), що зумовлює його часте застосування і крім цього, переважання його пояснюється й ухваленням закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за порушення у сфері господарської діяльності» від 15. 11.2011 року № 4025-VI та у зв'язку з законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22. 11. 2018 р. № 2617-VIII, який набрав чинності 01.07. 2020 року. Саме тому істотно посилюється покарання за більш ніж 100 статтями, що не можна, на думку автора, вважати зовсім негативною зміною. Це дозволило вивести ряд правопорушень із категорії проступків, максимальне покарання за які не більше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або 51000 грн у розряд злочинів. Але шляхом впливу лише на майнові інтереси злочинця неможливо гідно протистояти крайнім формам прояву кримінальної протиправності та ще й за тяжкі кримінальні правопорушення. Це призведе до безкарності та до збільшення рецидиву кримінальних правопорушень.

Аналіз закону про кримінальну відповідальність свідчить, що нове кримінальне правопорушення як елемент рецидиву може бути вчинене: 1) під час відбування основного або додаткового покарання, призначеного судом за скоєння попереднього злочину; 2) після відбування покарання протягом строків, встановлених для погашення судимості (ст. 89 КК України, а щодо особи, яка скоїла злочин до досягнення нею 18-річного віку, – ст. 108 КК України), зокрема, під час іспитового строку в разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75, 79, 104 КК України); 3) протягом невідбутої частини покарання за умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України) і під час відбування більш м'якого покарання, що застосовується у порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України); 4) протягом строку, на який вагітну жінку або жінку, яка має дитину віком до трьох років, звільнено від відбування покарання (ст. 83 КК України); 5) ухилення від сплати штрафу як підстави кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 389 КК України.

Покарання у виді штрафу розглядається законодавцем як один із головних засобів протидії злочинності та її ядру, рецидивній злочинності. На думку автора, необхідно посилювати покарання рецидивістам. Щодо аргументів на користь цього висновку, приєднуюся до висловленої в спеціальній літературі позиції: «Особа, яка скоює рецидивний злочин, порушує подвійну заборону закону: і як звичайний, несудимий громадянин, і як уже засуджений, який проігнорував минуле засудження, не встав на шлях виправлення. Скоювати злочини незаконно й неморально, скоювати ж їх двічі, тричі і т. д. – незаконно и неморально вдвічі, втричі і т. д. Тому

відповідальність під час рецидиву призначається не за те, що особа скоїла злочин раніше, а за те, що вона порушила подвійний, потрійний і т. ін. спеціально встановлений у суспільстві обов'язок дотримуватися кримінального закону та норм моралі» [3, с. 113].

Актуальність дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням штрафу, зумовлена й тим, що сьогодні відбувається гуманізація кримінального законодавства. Чимало санкцій передбачає можливість застосування штрафу як основного покарання. Гуманізація кримінально-правового регулювання потребує диференційованого підходу. Гуманізація не може розглядатися як огульне зниження санкцій кримінально-правових норм, огульна декриміналізація суспільно небезпечних діянь і, тим самим, послаблення кримінально-правової відповідальності злочинців. Гуманізація в демократичній державі має бути виваженим науково обґрунтованим процесом [4, с. 683].

Покаранню у виді штрафу властиві і позитивні, і негативні ознаки. Зарубіжні вчені позитивними ознаками штрафу вважають ефективний вплив на злочинця без застосування до нього надзвичайних і суворих заходів, зокрема позбавлення волі; скорочення питомої ваги позбавлення волі в структурі покарання злочинців і зниження рівня переповнення місць позбавлення волі; відсутність потреби у спеціальній виконавчій системі; збільшення доходів до державного бюджету, а негативними – неможливість його застосування рівною мірою до всіх категорій населення у зв'язку з його майновим розшаруванням [5, с. 224]. Існує думка, що недоліком штрафу є те, що він торкається тільки економічної сфери життєдіяльності засудженого, тобто впливає лише на тих осіб, які цінують своє майно, матеріальну незалежність, репутацію. Для осіб, які не вбачають ніякої цінності в матеріальному добробуті, штраф як вид покарання навряд чи стане засобом позитивного впливу на їх подальшу поведінку.

У КК Іспанії штраф визначають залежно від заробітку засудженого. Мінімальний розмір штрафу становить заробіток за 5 днів, максимальний – за 2 роки [6] і так є у Польщі [7]. Заслужують на увагу положення Кримінального кодексу Польщі, згідно з якими штраф не призначається, коли доведено, що доходи винного, його майновий стан або можливості заробітку не дозволяють сплатити штраф і його неможливо буде стягнути в примусовому порядку. Пленум Верховного Суду в п. 2 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.03 р. № 7 роз'яснює, що суди, встановлюючи покарання у виді штрафу або виправних робіт і визначаючи його розмір та строки виконання, мають враховувати майновий стан засудженого, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо. Розмір штрафу встановлюється залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням майнового стану особи. Він обчислюється, виходячи з офіційно встановленого неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі – нмдг).

Штраф може сприяти досягненню цілей кримінального судочинства лише тоді, коли покарання буде для засудженого важким, але реальним для виконання. Тому невиправданими є такі розміри, які можуть бути сплачені лише найзаможнішими громадянами. Згідно зі звітом про виконання уповноваженими органами з питань пробації по Україні покарання у виді штрафу станом на 01.07.20 року має такий вигляд:

- 1) пройшло по обліку у звітному періоді – 8851 засуджених;
- 2) кількість засуджених які сплатили штраф – 3813 засуджених;
- 3) розстрочено виплату суми штрафу – 517 засуджених;
- 4) замінено несплачену суму штрафу на інше покарання – 580 засуджених [8].

Виконавцем покарання у виді штрафу є сам засуджений, що суперечить логіці побудови системи кримінальної юстиції, коли сам засуджений виконує, а не відбуває покарання. При цьому держава в особі уповноваженого органу служби пробації не бере участі в цьому процесі, окрім здійснення контролю. Хоча у ст. 26 КВК України замість уповноваженого органу служби пробації вказана стара назва, кримінально-виконавча інспекція [9].

У ст. 13 КВК України: повноваження уповноваженого органу з питань пробації, також не вказується, що служба пробації виконує покарання у виді штрафу. Хоча у Типовому положенні про уповноважений орган з питань пробації вказано, що до основних завдань та функцій органу пробації належать виконання кримінальних покарань у виді штрафу [10]. Очевидно необхідно замінити стару назву кримінально-виконавча інспекція у ст. 26 КВК України на уповноважений орган з питань пробації. Також необхідно внести зміни і до ст.13 КВК України щодо повноважень уповноваженого органу служби пробації та вказати, що служба пробації виконує покарання у виді штрафу.

Особою, яка злісно ухиляється від сплати штрафу визнається засуджений, який не сплатив штраф у встановлений строк і приховує свої доходи і майно. Але приходиться визнати, що реальне позбавлення волі залишається і залишиться у найближчій перспективі головним стримуючим фактором злісного ухилення від сплати штрафу як основного, так і додаткового покарання. Разом з цим неможна обходити і ситуації, коли штраф не сплачується засудженим по об'єктивних причинах у зв'язку з відсутністю засобів. Заміна штрафу в даному випадку була б тут явно несправедливою, тобто фактично «покаранням за бідність». У даному випадку слід вказати, що Стандартні правила у відношенні до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі 1990 року «Токійські правила», також підкреслюють, що неуспіх в реалізації конкретної міри, не пов'язаної з позбавленням волі зовсім не повинен автоматично вести до застосування позбавлення волі [11]. Неможливість сплати штрафу як підставу його заміни слід відрізнити від ухилення від його сплати як підстави кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 389 КК України [12]. Заміна покарання у виді штрафу на громадські або виправні роботи можлива і припустима, якщо немож-

ливість сплати штрафу зумовлена об'єктивними причинами, а саме відсутністю роботи, заробітної плати, грошових заощаджень і інше. Неможливість сплати штрафу зумовлену об'єктивними причинами слід відрізнити від ухилення від виконання покарання. У даному випадку подання органу виконання покарання у виді штрафу свідчать про те, що засуджений не вжив ніяких заходів щодо сплати штрафу, на виклики не з'являється, за вказаною адресою не проживає.

Неможливість сплати штрафу повинна виявитися зразу під час виконання покарання вироку суду. Якщо ж вона є очевидною для суду ще під час постановлення вироку, то в разі, коли санкція є альтернативною, суд повинен призначити більш суворий вид покарання, оскільки штраф є найм'якшим покаранням, якщо ж санкція є безальтернативною або жодне інше покарання також не може бути призначене особі, суд за наявності до цього підстав, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України повинен закрити провадження і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання. Якщо засуджений ухиляється від сплати штрафу, то він притягується до кримінальної відповідальності згідно зі ст. 389 КК України, а це породжує рецидивну злочинність. Особа, яка засуджена до покарання у виді штрафу і добровільно його не сплатила, звільняється від сплати штрафу, якщо держава протягом двох років цей штраф не стягнула і це не вважається ухиленням від відбування покарання. Згідно з ч. 1 ст. 80 КК України, особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано протягом двох років у разі засудження до покарання меш суворого, ніж обмеження волі. Виходить, що ухилення від сплати штрафу відповідає складу злочину за ч. 1 ст. 389 КК України, тобто суд визнає особу винною у скоєнні нового злочину. Але це суперечить статті 62 Конституції України де сказано, що «особа вважається невинуватою у скоєнні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [13]. Отже, виходить так, що несплата засудженим штрафу, навіть якщо проведена його розстрочка, не свідчить про ухилення засудженого від сплати штрафу, бо немає вироку суду, яким би особа була визнана винною в ухиленні від сплати штрафу. Враховуючи вищесказане, автор пропонує доповнити ст.389 КК України приміткою такого змісту «ухилення засудженого від сплати штрафу є в тому випадку, якщо наявний вирок суду, що набрав законної сили, яким засуджений визнаний винним в ухиленні від сплати штрафу».

З цього випливає, що розв'язання питання про зупинення строків давності виконання обвинувального вироку суду можливе лише після набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким особа буде визнана винною в ухиленні від відбування покарання у виді штрафу. З огляду на це лише несплата засудженим суми штрафу у певний строк (1 місяць чи 1 рік при розстрочці) сама по собі не свідчить про ухилення

його від відбування покарання у виді штрафу. Отже, ухилення від відбування покарання як підстава для зупинення строків давності виконання обвинувального вироку є особливим юридичним фактом, питання розв'язання якого належить до компетенції суду, і цей факт необхідно встановлювати з дотриманням вимог процесуальної форми.

Висновки. Отже, згідно із законодавством України, штраф належить до групи майнових покарань і психологічно впливає на засудженого та спричиняє істотні негативні матеріальні наслідки залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, які можуть зробити невігідними і небезпечним для нього подальше скоєння злочинів. Доцільність його застосування має багато переваг, основною з яких є залишення засудженого в суспільстві і можливість виправлення без застосування більш суворих заходів покарання. Ефективність виконання покарання у виді штрафу залежить від засудженого, який зобов'язується його сплатити та уповноваженого органу служби пробації. За чіткого виконання цього покарання відбудеться зниження рівня рецидиву кримінальних правопорушень, а також розвантаження роботи судів. Вплив покарання у виді штрафу на кримінальну протиправність і рецидивну зокрема, потребує ще додаткових досліджень і зміни та доповнення у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві є необхідними.

Література:

1. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
2. Денисова Т.А., Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: монографія. К.: Центр уч. літ., 2008. 176 с.
3. Южанин В.Е. Проблемы рецидива преступлений и ответственности за него по уголовному праву России / В.Е.Южанин, А.М. Армашова. М.: Юрлитинформ, 2007. 192с.
4. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 736 с.
5. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: монографія. Х.: Право, 2009. 224 с.
6. Уголовный кодекс Испании (под ред. И с предисловием докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой. М.: Зерцало, 1998. 218 с.
7. Кримінальний кодекс Республіки Польщі від 06 червня 1997 р. URL: <http://pravo.sejm.gov.pl/key=kodeks%20karny>.
8. URL: <http://a.melnichenko@probation.gov.ua>. (дата звернення 12.08.2020 р.)
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 29.09.2020).
10. Типове положення про уповноважений орган з питань пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17#Text> (дата звернення: 29.09.2020).
11. Сборник стандартов и норм ООН в области уголовного правосудия. Нью-Йорк. 1997.

12. Кримінально кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.09.2020).
13. Конституція України. (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>(дата звернення: 29.09.2020).

Telefanko B. Execution of penalties and recurrence of criminal offenses taking into account modern international standards

Summary. In foreign countries, including Ukraine, the fine is one of the most common types of punishment. The article examines the penalty in the form of a fine, ways to improve its implementation, the reasons for evasion of the fine and the associated impact on the recidivism of criminal offenses. The justice of punishment as a principle of its appointment is, first of all, that it must correspond to universal values, moral principles of society, to convince citizens of the correctness of judicial policy. The author examines the relationship between the non-payment of fines and recurrence of criminal offenses, or offering amendments to criminal and penal legislation. The prevalence of fines in law and jurisprudence, methods of calculation, size, grounds and conditions of application were not unchanged and were ultimately determined by socio-economic, political, criminological and legal factors of specific historical periods. For Ukraine, this is especially important as a direction of state criminal policy.

Due to non-payment of fines by convicts and replacement of fines by courts with other punishments, as provided by the Criminal Code of Ukraine, despite the declared goal of humanization of punishments, the number of recidivists will increase and this may provoke an increase in convicts. In order to apply only voluntary payment of a fine, as provided by the legislation of Ukraine, the state and society must have a high level of trust in laws and public authorities and confidence that no illegal act will go unpunished. Failure to carry out punishments not only complicates or makes impossible the achievement of those specified in Part 2 of Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter the Criminal Code of Ukraine) purposes of punishment, but also undermines the authority of justice, leads to the abolition or change of sentences, violates human rights and freedoms. Execution of court decisions is part of the human right to a fair trial under Art. 6 of the European Convention on Human Rights. This is also a necessary condition for the principle of justice and the rule of law, enshrined in Art. 8 of the Constitution of Ukraine. There is no point in justice if court decisions are not enforced. This greatly deepens the distrust of the judiciary and the authorities in general. But a fine cannot be seen as a means of ransom from punishment or a means of ruining the guilty.

Key words: fine, execution of sentence, recidivism, probation service, evasion of payment of penalty, court verdict.